

Om mottot vid ingången till Uppsala universitets aula

PM av Harald Bohlin i augusti 2004 (Lätt bearbetad några gånger, senast i februari 2010)

Inledning

Detta är en lägesrapport från mitt arbete med en litteraturöversikt med kommentarer kring ovanstående tema, presenterad vid Sahlinska släktemötet i Universitetshuset i Uppsala den 28 augusti 2004. Det vore frestande att jämföra Thorildscitatet med hur begreppet "det rätta" använts av Tegnér, Viktor Rydberg m fl. Även begreppet frihet har tolkats på många sätt. Men jag är f d byråkrat och inte idéhistoriker. Under senare år har jag dock samlat de uttalanden om devisen ovanför aulaingången som jag stött på. Jag noterar nedan dessa referenser utan minsta ambition att vara fullständig. Jag hoppas få tips om kompletteringar för en senare version. Min medvetenhet om att mitt tema kan svälla till en hel avhandling har ökat under arbetet. Kanske får jag återkomma till nästa släktemöte? Texten är en blandning av citat med ibland överhoppade mellanled och referat. För att underlätta läsningen har skillnaden inte markerats.

Mottot är hämtat från Thomas Thorilds (1759-1808) skrift: "Rätt, eller alla samhällens eviga lag" (1794). Thorilds skrift är indelad i fyra avdelningar. Alla inleds med detta motto på en blanksida. I avd. 2-4 ser citatet ut så här:

Tänka FRITT, är Stort; Men tänka RÄTT är Större.

Min PM är indelad i sex avdelningar:

1. Vad menade Thorild?
2. Hur fattades beslutet om mottot?
3. Vad menade C. Y. Sahlins?
4. Vad avsåg övriga kommitterade?
5. Hur har andra tolkat mottot?
6. Exkurs om devisen i universitetets sigill.

För att inte bryta av resonemang följer de citat jag återger nedan inte helt strukturen i rubrikerna.

Harald Bohlin
compilator

1. Vad menade Thorild?

Professor *Henrik Schüick*: (i *Illustrerad svensk litteraturhistoria IV*, 3:e uppl. 1928, s 402)

Thorild tar i sin skrift 1794 avstånd från sin tidigare entusiasm för franska revolutionen och Rousseau och deras version av frihet. I stället menar att man ska söka det rätta, även om det innebär att man får vända sig till ett fåtal lärda och i den viktigaste frågorna till en enda. Därav titeln "Rätt eller samhällets eviga lag". Att mottot inleder var och en av de fyra

avdelningar ger det ju en särställning första.

Professor *Albert Nilsson*: "Thorild. En studie över hans livsåskådning", Sthlm 1915.

I inledningen går Nilsson igenom hur missförstådd Thorild varit av dem som tidigare skrivit om honom. Text skrev Schüick om Thorilds "nästan medvetna ovilja mot all logik." Nilsson går igenom vad Thorild lägger in i begrepp som verklighet, sanning, förnuft, frihet och hur hans idéer förändrats under årens lopp. Nilsson slutar: Thorild framstår som en ganska isolerad företeelse i vår litteratur. Hans livsåskådning har, i centrala frågor, icke många anknytningspunkter varken till föregående eller efterföljande svenska

författare. Hans motståndare Kellgren och Leopold studsade inför hans teorier, förstodo dem ej, utan avfärdade dem som bisarrerier. Hans lärjungar åter bländades av hans geni och imiterade honom, men icke heller de förstodo honom. Det är ingen tillfällighet, att Thorild som en vredgad Asa-Thor slungar blixterna mot sina egna lärjungar och beskyller dem för att imitera utan att begripa, för att hacka ut idéer ur hans skrifter. Man betänke vad en sådan anklagelse vill säga i Thorilds mun, då för honom det stora idésammanhanget betyder allt.

Som professor i Greifswald utgav Thorild en mängd avhandlingar... Alla äro på grund av hans subtila begreppsutredningar ytterst otillgängliga. Hans tänkande blir

med åren allt mera schematiskt. Det återstår för Thorildforskningen ett hårt och tålamodsprövande arbete, innan denna del av Thorilds författarskap blir metodiskt undersökt och klarlagd.

(HB: Eftersom Thorild i vårt sammanhang endast utgör bakgrund, avstår jag från att ens försöka tyda. Men detta citat innebär nog en varning om att varje ord i devisen kan ha en helt annan och mer komplicerad innebörd än vi lekmän spontant tror. Boströmianen Sahlin hade dock större förutsättningar att förstå vad Thorild avsåg. Den som vill få en modern orientering om Thorild kan börja med det urval av Thorilds skrifter som nyligen gavs ut av *Horace Engdahl* under titeln "Att följa ögonblicken".)

Fil dr *Fredrik Vetterlund* i "Svenska folket genom tiderna", 1938:

Thorild hade varit republikan och älskat Gustav III, emot sina teorier tjugad av tjugaren... Han höll på "folket"...och hälsade den franska revolutionen med hänförelse. Men efter skräckväldet i Paris slog han om och bekände lika oförskräckt: "De, som ivra för frihet, för republikanism, tänka oftast på sig själva och hata endast det välde, som är *över* dem. Den, som ivrar, såsom jag, tänker på alla och på mänskliga lyckaligheten. Det är icke nog att tänka *fritt*. Den äkta äran är att tänka *rätt*. Att tänka fritt just över friheten, det är bäst." (band 7, s 210 f, Vetterlund anger inte varifrån citatet är hämtat.)

Professor *Torgny Segerstedt* i "Svenska folket genom tiderna" 1939:

Kellgren och Leopold utgick ifrån den Lockska erfarenhetsfilosofien medan Thorild i Lund präglats av det naturrättsliga tänkandet. Därigenom kom han i kontakt med den stoiska uppfattningen om ett alltgenomträngande förnuft, som utgör en enhet av Gud och naturen. Med denna lära sammansmälte han en panteism som härflöt ur engelsmannen Shaftesburys filosofiska system. Kellgren och Leopold ställde sig principiellt avvisade mot varje metafysisk konstruktion.

En konsekvens av Thorilds panteistiska uppfattning blir, att han måste förneka friheten. Allt sker efter mekaniska och eviga lagar men därför inte blint och slumpvis utan efter en förnuftig nödvändighet. Folkens lagar kan inte fritt uppdiktas och fabriceras, utan de måste som allt annat sant sökas i tingens eviga väsen, i "naturen, i Guds eviga lagstiftning."

Den ende, som med säkerhet tagit intryck av honom, är Erik Gustaf Geijer. (band 9, s 76 ff)

Fil dr *Stellan Arvidson*: kommentar i Thorilds Samlade skrifter, 27 häftet, Sthlm 1994:

Thorilds kunskapsteoretiska uttalanden har tilldragit sig forskarnas intresse: är det fråga om empirism eller rationalism? Frågan behandlas i detaljkommentaren.... Av

materialet framgår att Thorild i utpräglad grad är empirist.

Devisen blev herostratiskt ryktbar sedan den 1887 uppsatts ovanför ingången till Uppsala universitets aula: av de radikala uppfattades den som en uppmaning att vara "rättänkande", ha "rätta" åsikter som överensstämde med de makthavandes. För Thorild själv var innebörden den, att den som tänker fritt riskerar att tänka fel, medan den som tänker rätt gör det i enlighet med tingens verklighet, naturens lagar. (s 212)

Thomas von Vegesack (i uppsatsen "Tankens frihet i Uppsala" i "Det roliga börjar hela tiden" Clio 1996.): "Med rätt menade Thorild närmast den sanning som man kunde nå genom forskning. För hans tid var det ännu möjligt att tro att det också inom samhällsforskningens område existerar sanningar som är lika absoluta som de naturvetenskapliga. Men de herrar som valde ut inskriften till den nya universitetsbyggnaden 1887 hade andra tankar än Thorild."

2. Hur fattades beslutet om mottot?

Universitetets rektor *Åke Holmbäck* beskrev beslutsprocessen i *Ergo* 1952:9. Datum för olika faser spelar en viss roll för tolkningen av varför det blev detta motto. Invigningen skulle äga rum 17 maj 1887. Sedan tidigare förslag förkastats beslöt Konsistoriet 12 mars detta år att utse en ny kommitté med en företrädare för varje fakultet. C. Y. Sahlin utsågs till företrädare för filosofiska fakulteten och han blev också ordf. för kommittén. Den var färdigbildad 19 mars. Elva dagar senare anmälde Sahlin att "inom kommittén" den sentens hade beslutats, som fortfarande står över aulaingången. Protokollet anger inte om kommittén varit enig, ej heller någon motivering. Med en sannolikhet, som gränsar till visshet, kan det emellertid antagas, att den valts som en direkt replik på ett föredrag av Knut Wicksell, 16 mars i Uppsala, som väckt stor oro: Huru jag vart fritänkare, några ungdomsminnen. En utförligare beskrivning av förhistorien ges av von Vegesack i ovannämnda uppsats.

3. Vad menade C. Y. Sahlin?

C. Y. Sahlins tal vid universitetshusets invigning 17 maj 1887 har här brutalt kortats ner med en blandning av referat och citat. (Kursiveringarna är mina.)

Hela talet ägnas en storstilad genomgång av hur det mänskliga tänkandet successivt utvecklats från Sokrates via Platon, Kristus, Luther, Leibniz och Kant. Han urskiljer två tanketraditioner som han sätter i samband med begreppen att tänka fritt respektive att tänka rätt.

Först kan konstateras, att i motsats mot dessa två riktningar står tanklöshet, att godtyckligt anta vad som ur en eller annan synpunkt är lämpligt eller lockande ur

någon synpunkt. Vad han diskuterar är två traditioner som båda följer tänkandets lag som är ordning.

Huvudlinjen för Sahlin är att vetenskapen skall ge upplyftelse i hjärtat, inte blott upplysning i förståndet. Det väsentliga är det som hör till det inre livet. *Platon* såg djupt in i människan och fann inom henne en värld, som han kallade en värld av idéer. Denna lära har bestått genom tiden, ofta ofullkomligt fattad men alltid verksam, alltid förädlande. Hans lärare *Sokrates* var den som först riktade uppmärksamheten på det inre med den styrka, att det för honom trädde fram i renhet och klarhet och självständighet, så att det icke blandade sig tillsammans med det yttre. Samtida vishetslärare kunde väl verka för tankefrihet, men att visa något som var rätt och icke kunde tänkas annorlunda än på ett bestämt sätt, det låg inte i deras makt.

Sokrates och Platon var först med att se det inre hos människan som något för sig varande, vilket är den enda egentliga verkligheten. I samband med denna tanke står insikten att det finns något i och för sig rätt, som är lika orubbligt som det vetenskapligt bevisade.

Men det fanns en brist i det grekiska tänkandet, brist på djup och säker insikt i själva mänskligheten och full uppskattning av människovärdet. Det lär man sig uppskatta endast när man ser människan uppifrån, från den högsta ståndpunkten. Om man betraktar kunskapens föremål nerifrån, visar de inte vad de till sitt verkliga väsen är, inte ens när man ställer sig i jämbredd med dem. De måste ses uppifrån. *Kristus* har lärt oss se mänskligheten i det hela uppifrån. Det är inte idéer, begrepp eller naturkrafter utan människan själv, som har det oinskränkta värdet.

Men den kristna läran har under långa tider varit mer eller mindre bunden vid yttre föreställningar, från vilka hon behövt frigöras. Nu kan man urskilja det inre och väsentliga i den kristna läran i mera vetenskaplig form. Först sent har vi blivit medvetna om det inre som en bestämd makt inom den mänskliga kulturen, särskilt inom det vetenskapliga området. *Luther* säger, att tron allen gör människan salig. Det innebär att det väsentliga ligger i själva det inre.

Kant står för nästa genombrott teoretiskt men främst praktiskt, i sedeläran. Den goda viljan hör till den inre och osinnliga världen. Detta ledde till en "sedlig reformation" i filosofin och inom den bildade världen i sin helhet.

Den vetenskapliga forskningen riktar sig också mot den yttre världen. Här möter två olika tänkesätt. Det ena söker sin väg från det ena förhållandet till det andra utan att finna något fäste, därför att det inte höjer sig över det ändliga. Det andra vill förklara det ändliga och relativa genom att söka det väsentliga och inre. Sahlin kallar det förra "det svävande tänkesättet", det senare "det stadgade och fasta". Symbolen för det

första kan vara Archimedes som sade: ge mig en fast punkt att stå på, och jag ska rubba världen. Det är det hypotetiska sättet att gå till väga. Det andra tänkesättet har sitt symboliska uttryck i "segern, som övervinner världen, är vår tro". En fast övertygelse att den makt, som ger människan möjlighet att behärska världen, är given inom henne själv i hennes inre. Dessa två riktningar i det mänskliga tänkandet följs alltså åt och den ena ger sig inte under den andra.

Den som följer det svävande tänkesättet kan komma långt att i den mänskliga världen, den yttre och inre, finna många krafter, som kan till viss grad bestämmas och ledas, som kan ordnas i ett sammanhang och till en samverkan. Men den väsentliga makten, som skulle ge en fast och bestämd riktning åt det hela, finner han inte. Han kan känna behov av den och be om den, men han finner den inte, ty han beder illa.

Men den som på rätt sätt vänder sig till det inre han träffar det rätta, som inte är underkastat några villkor utan gäller i och för sig självt och har makt genom sig självt.

Det gives ett tänkande, som är fritt. Jag menar med det fria tänkandet icke det, som anser sig godtyckligt kunna antaga, vad som ur en eller annan synpunkt befinnes vara för det ena eller andra ändamålet lämpligt eller lockande; jag menar det tänkande, som känner tänkandets lag, som vet, att tankelagen är ordning, och att det utan ordning icke gives något tänkande, utan endast tanklöshet. Men då jag inskränker tänkandets egenskap till friheten, menar jag därmed, att detta tänkande skiljer sig från vad som är lägre än tänkandet nämligen det av tänkandets lagar icke strängt bundna föreställningsättet... Det finns hos tänkandet en frihet... som kan urarta till ett självsvald och en förnekelse av det som icke borde förnekas, men som kräver och behöver en förklaring. Detta fria tänkande behöver en upprättelse, det behöver övergå till att bli ett rätt tänkande, ett sådant tänkande genom vilket människan finner det rätta och väsentliga och det, som hon icke kan umbära för att komma till ett inre och andligt liv. Dit kan man nå inte bara genom vetenskaplig forskning. Den som söker näring för sitt inre liv kan tänka rätt. Han tänker rätt därigenom, att han riktar sin tanke på det, som är tankens rätta föremål, och att han själv har rätt i sitt tänkande.
(fetstil/HB)

All egentlig och sann vetenskaplig verksamhet är en människans frigörelse. Det är utvecklingen av mänskligt medvetande, som samtidigt är utbildningen av det inre livets makt hos människan.

Vi gamla uppmanar er unga att leva med oss ett vetenskapligt liv, i kärlek till den sanning, som är sanning i och för sig, i kärlek till det goda, som är rätt i och för sig. Det är ett oavvisligt behov för varje människa att gå inom sig själv. Varje folk måste på samma sätt fråga sig, om det är något som är värt att leva eller om det är ett förkastligt folk, om det har allvar och kraft nog att verka för det, som är sanning i sig självt och rätt i sig självt. Denna fråga hör också universitetet till och var och en av

dess lärjungar: om det som han vill, har i sig något gott, som står sig under vilka förhållanden som helst, och om det han begriper, är en sanning, som utgör ett väsentligt moment i hans eget inre. Om han på denna fråga inte kan svara ja, har han förfelat sitt akademiska liv.

Det står inget om devisen i C. Y. Sahlins inbjudningsskrift till invigning av universitetshuset: "Några tankar om människan och samhället" (Uppsala 1888).

De tankar som ovan presenteras, utvecklade Sahlin också i andra skrifter, både före och efter 1887.

(HB: Är inte hela talet en polemik mot de empiriska vetenskapernas plats vid universitetet? Ligger inte hans tankar mycket nära Thorilds?)

4. Vad avsåg övriga kommitterade?

Formellt var det konsistoriet som fattade beslutet om mottot, men då var det tidsnöd så man fastställde utan diskussion kommitténs förslag.

Författaren *Thomas von Vegesack* har diskuterat detta i ovannämnda uppsats. Teologen Otto Myrberg och juristen Isak Landtmanson "var pålitliga medlemmar i de rättänkandes brödraskap". Men vad ansåg medicinaren och naturvetaren?

Medicinska fakultetens representant var Frithiof Holmgren, "en av tidens främsta svenska vetenskapsmän". Han ansågs radikal och var därför ganska isolerad i Uppsala. Han hävdade enligt von Vegesack i en senare konsistoriediskussion (23 april samma år om föreningen Verdandis sedlighetsdiskussion): "Jag håller på tankens frihet såsom ett av människans dyrbaraste privilegier och det universitet där tankefrihetens grundsats icke står främst, fyller enligt min mening icke sin uppgift./.../ Att tänka fritt är i alla händelser bättre än att icke tänka alls och om också den ungdomliga tanken någon gång förirrar sig och löper över skacklorna så har erfarenheten lärt, att teoretiska försyndelser med tiden korrigerar sig själva."

Här kommenterar von Vegesack : "Att han" (Holmgren) "åtminstone inte velat ha Thorild-sentensen torde vara klarlagt genom detta anförande."

(v. Vegesack redovisar vilka källor han byggt på.)

Men helt klarlagt är det kanske ändå inte? Den idealistiska syn på vetenskapens och universitetens uppgift som Sahlin uttrycker var grundläggande för många inom alla fakulteter både i Sverige och internationellt. Vad som är specifikt för Sahlin vet jag inte. Men av ett idéhistoriskt översiktsverk som Tore Frängsmyrs "Svensk idéhistoria" (Sthlm 2000) framgår, att många ledande forskare inom både naturvetenskap och medicin omfattade liknande grundläggande idéer. De gick att

förena med framgångsrik experimentell verksamhet. Jag är inte inläst på det. Holmgrens yttrande i sedlighetsfrågan behöver inte ses som ett inlägg i frågan om aulamottot även om det ligger nära till hands att läsa det så. Han var hängiven elev till Israel Hwasser. Han var skicklig empiriker men lät liksom flera av sina studiekamrater kalla en son Israel efter Hwasser. Denne, vars byst står i konsistorierummet vid sidan av C. Y. Sahlins, är värd en egen PM. Men det skulle föra för långt att här gå in på detta. Kanske ansåg även Holmgren vid denna tid att det gick att förena hans syn med Sahlins på ett mer abstrakt plan? Det vore roligt att få tillfälle att pröva denna hypotes.

Botanisten Theodor Fries skulle några år senare efterträda Sahlin som rektor. Han var en botanist av den äldre skolan.

5. Hur har andra tolkat mottot?

Oscar II sade i sitt tal vid middagen efter invigningen: Huru skall denna högskola vara och förbliva en välsignelse för Sveriges folk? Svaret är viktigt, men ock enkelt, lika enkelt som att den fasta grunden betingar byggnadsverkets varaktighet. Och den grundval som jag här åsyftar, är sann gudsfruktan, detta fasta hälleberg, på vilket våra fäder stodo i med- och motgång, i verk och strid, i seger, ja i själva döden. För byggnaden äro därjämte icke blott självständigt arbete och andlig frihet, utan även en sund, lugn och systematisk utveckling samt de historiska traditionernas helgdoundgängliga grundpelare. Vål vet jag, att samtiden ofta ringaktar dessa grundpelare. Den skriver på sin fana frihet som lösen, en ädel och vacker lösen, men löser hon sig från de tyglar, som heta sanning, rätt och plikt, då träder hon utom sina naturliga begränsningar, då varder hon tygellöshet och självsvald samt föder förtrycket och tillintetgör sig själv. Jag hyser det vissa hopp, att denna högskola aldrig skall avvika från den bana, sanningen utstakat, att i dess lärares och lärjungars hjärtan städse skola stå djupt ristade de tänkvärda ord, som pryda ingången till universitetets aula....

Georg Brandes: Mottot är en parafra av skriften ovanför porten till Dantes *Inferno*: "I som här inträden, överge allt hopp".

År 1897, på 60-årsdagen av Pontus Wikners födelse, sattes en minnessten upp i Kikerud, Valbo-Ryr. Initiativtagare var en skolinspektör Eklind, som också hade ordnat med en penninginsamling för ändamålet. Text: " Professor C.P Vikner (lägg märke till felstavningen) Född här 19/5 1837 / kors/ 15 maj 1888 Att Tänka Fritt är Stort Att Tänka Rätt Är Större Att Tänka Heligt Är Störst".

Professor *Hans Larsson*: "Två akademiska valspråk" i "Reflexioner för dagen" (Lund 1911). Larsson jämför Uppsaladevisen med Lundaaulans grekiska motto: *Mädén ámouson* (intet oskönt). Om Uppsaladevisen skriver han:

Meningen går naturligtvis ut på att tänka rätt och fritt på samma gång. Det kan måhända sättas i fråga om den Thorildska paradoxen är nog klar och bestående för att riktigt passa att ristas i sten, men en förnuftig och djup mening kan man i alla fall lägga in i den. Dock med villkor att man icke tillämpar den på *resultatet* av tänkandet. Lämpad på det, blir den ... tämligen innehållslös. Det är fråga om *viljan* att tänka rätt och viljan att tänka fritt....

Den svenska boströmianismen hade från början mer frihetskyne än man nu förstår. Den gjorde boskillnad mellan publikt och privat, mellan rätt och sedlighet och satte på så vis gränser för statsmakten – gränser vilka aldrig kunna förlora sin betydelse, även om staten skulle på åtskilliga områden återtaga sitt regemente eller utvidga det; och mot grova religiösa tänkesätt kände Boström alltid den käcka harmen. Jag har aldrig kunnat glömma detta, även när jag funnit boströmianismen så upptagen av att tänka rätt, att den icke haft nog kärlek över för försöken att tänka fritt.

Professor *Torgny Segerstedt* i "Svenska folket genom tiderna" (1939):

Boström tänkte sig idéernas inbördes förhållande i analogi med talsystemet, där det lägre talet ingår i det högre. Högst upp i serien står då det fullkomliga väsendet, Gud själv, som alltså omsluter alla andra idéer.

Empiri lämnar endast nödvändig information om naturen som filosofin fattar förnuftigt och sant, så att de ur förnuftet erhåller sin rätta betydelse. Boströmianismen ställde sig dock inte principiellt avvisande mot de empiriska vetenskaperna.

Lösryckta citat kan ge intrycket att Boström försvarade vilket reaktionärt maktmissbruk som helst. Något sådant var säkerligen aldrig Boströms mening. Han var tvärtom ytterligt mån om att i sin stat markera gränslinjen mellan staten och individen. Hans statsideal är i hög grad rättsstatens. Staten bestämmas som en personlighet och i dennas idé ingår de olika medborgarnas idéer.

Boström påverkade bl a Viktor Rydberg (s 88 ff).

(HB: Jfr "Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill, vad skönt du drömt, kan ej av tiden härjas, det är en skörd, som undan honom bärgas, ty den hör evighetens rike till.")

Torgny Segerstedt: Tal vid avgången från rektoratet 1978: (Lychnos 1977/8).

Boströmska läran kunde, menade Sven-Eric Liedman, genom att den passerade en intellektuellt sinnad över- och medelklass, som bara kom i kontakt med verkligheten genom mellanhänder, tjäna etablissemangen och ge ideologi åt den samtida administrationen, ge den sken av opartiskhet och objektivitet – ett objektivitetskrav kan vi tillägga, som Sahlin lät komma till uttryck när han bestämde devisen ovanför

Aulaingången....

Skulle *jag* angripa boströmianismen, skulle jag kanske inte välja Liedmans linje och klandra teoriens krav på rättssäkerhet och objektivitet i administration och vetenskap, utan snarare dess frihetsbegrepp, ett frihetsbegrepp, som genom sitt förändligande tillät mycken världslig ofrihet. I en skrift från 1883 med titeln Om andlig frihet skiljer Sahlin mellan politisk, juridisk och etisk frihet samt den i sann mening andliga friheten, som är den högsta form av frihet.. "Människans andliga frihet är sålunda", säger Sahlin, "hennes själs oberoende av hennes kropp och hennes förnufts oberoende av hennes sinnlighet och hennes andes oberoende av världen." Den högsta formen av andlig frihet består däri, att hon har sitt andliga liv i Gud. De världsliga välfärdsproblemen får därigenom en relativt underordnad betydelse. .. Men kanske skulle vi uppskatta eller varje fall uppfatta Sahlins yttrande på ett annat sätt, om vi tolkade honom så, att han mot det materiella välståndet satte livskvalitetens värde.

Docent *Öyvind Sjöholm* hänvisar i sin doktorsavhandling "Samvetets politik. Nathanael Beskow och hans omvärld intill 1921" (Uppsala 1972) också till C. Y. Sahlins skrift 1883 "Om andlig frihet": Att tänka och leva rätt är enligt Sahlin att tänka och leva enligt den konfessionella lutherska världs- och människosynen, fixerad genom förpliktande formuleringar i kyrkans gällande bekännelseskriter. Det svenska folket hör till de folk, för vilka historien, Luther och reformationen blivit epokgörande och lämnat de djupaste spår, fastslog Sahlin vid den nya universitetsbyggnadens invigning 1887. Att tänka "fritt" betyder att tänka "rätt" konfessionellt och vetenskapligt. Ty tron är enligt Sahlin "större" än vetandet. Därmed byggdes konflikten in redan i den vetenskapliga metoden. Detta fick konsekvenser för studenten Beskow (s 61). HB: Jag har läst den återopade skriften och inte funnit belägg för Sjöholms referat.

Med rätt menade Thorild närmast den sanning som man kan nå genom forskning. För hans tid var det ännu möjligt att tro att det också inom samhällsforskningens område existerar sanningar som är lika absoluta som de naturvetenskapliga.

Thorildcitaten valdes med udden riktad mot det grasserande wicksellska fritänkeriet (s 57).

Professor *Svante Nordin*: Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall (Lund 1981):

Den som mer än någon annan varit ansvarig för den nya universitetsbyggnadens tillkomst var Uppsalaakademins rektor, Carl Yngve Sahlin, tillika boströmianismens främste efter Boströms död. .. Boströmianismen blev en del av sin tids Uppsalaanda med dess inslag av asketisk idealism, lärdoms- och ämbetsmannahögfärd, förakt för

den lägre empirin...

Boströmianisterna närde ett idealistiskt motiverade förakt för naturvetenskaperna. Boström och Ribbing uppträdde i konsistoriesammanhang ofta som motståndare till anslag åt naturvetenskaplig, speciellt experimentell forskning. Samtidigt förbittrades de över naturvetenskapens ökande betydelse på läroverkens kursplaner. Hur nära Boströms ideal i dessa frågor var förbundna med ett förindustriellt samhälles värderingar framgår tydligt i ett uttalande i hans filosofiska statslära: "Adelsståndet, framhåller han där, bör fordra att de läroverk för den uppväxande ungdomen, vilka de oundgängligen behöver för den högre bildningens förverkligande, och vilka de huvudsakligen har inrättat med sina egna medel, icke nu må förstöras eller fördärvas och förlamas i sin verksamhet genom att ändamålsvidrigt sammanblandas med sådana, som egentligen åsyfta den lägre och industriella bildningen, och som därför böra inrättas och bekostas af de materiella stånden själva." (s 16 f)

Professor *Allan Ellenius'* uppsats i boken om Universitetshuset (1987 s 33):

Innebörden (av mottot) har ägnats åtskillig diskussion. Det vill synas som om uttrycket "tänka rätt" återgår på ett stoiskt tankemotiv som innebar att den gudomliga världsordningen sågs som liktydig med förnuftets ordning. I 1880-talets omstörtande idédebatt kunde inskriften dessutom uppfattas som en reprimand, riktad mot dem som i radikalismens tecken börjat hylla andra gudar. (s 33)

Universitets rektor, professor *Stig Strömholm*, yttrade sig enligt UNT 1.9.1994 på detta sätt i en recentiorsföreläsning :

"Under de vid pass fyratusen år under vilka människorna formulerat sina tankar i skrift har det, ofta genom generationers tålmodiga mödor, någon sällsynt gång genom blixtnlik inspiration, hamrats fram satser, som antingen har den logiskt ofrånkomliga sanningens eller den oemotsägliga beprövade erfarenhetens hårdhet och glans. Att nå fram till satser av sådan hållfasthet, antingen genom egen tankemöda eller genom självständig tillägnelse, är ett av de akademiska studiernas allra mest betydelsefull mål.

Det är om det målet som inskriften ovanför porten till denna aula vill påminna: att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större. Orden härrör från en av den svenska idéhistoriens djärvaste, friaste och mest skapande andar, Thomas Thorild. Som så mycket annat oförstått och halvförstått har detta motto vantolkats, kritiserats och förlöjligats med den städse beredvilliga illvilja som en gammal, högt ansedd och högt berömd institution måste räkna med att möta bland de avundsamma, som oftast också är okunniga och de halvklyftiga. Sådant är en del av berömmelsens pris. Den skärven kan vi betala med en axelryckning.

Men besinna Thorilds ord. De påminner Dig om vad Du är här för. De talar om vikten av att veta vad man verkligen vill ha med sig och vad som verkligen är värt att skriva hem om."

Professor *Bo Gustafsson* i UNT 21.9.1994: Fritänkeri och rättänkeri (replik till Strömholm)

Men att tänka rätt kan ju betyda inte bara att tänka sakligt rätt utan också att tänka (av den rådande meningen) erkänt rätt. Redan hos Thorild kan man ana denna tvetydighet. Det som gjorde Thorild angelägen att finna en arkimedisk punkt för åsiktsbildningen var ett politiskt sammanhang: den franska revolutionens excesser i skräckväldet, och det klargör han också. Han betraktade nu franska revolutionens paroller om frihet, jämlikhet, kontrakt och allmänvilja som mänsklighetens "nyaste irringar". Han tog visserligen inte avstånd från friheten, men han ville förankra den i en säker princip. ... Det räckte inte med att vara "emot det onda". Man måste också vara "för det goda".

Historieprofessorn Erik Lönnroth kände obehagsryskningar varje gång han såg sentensen. Han var inte den ende. Man behöver sålunda inte hysa "illvilja" mot Uppsala universitet eller tillhöra "de avundsamma, som oftast också är de okunniga och de halvklyftiga" för att inte en kritisk hållning till sentensen. Sanningen – i och för sig banal - är ju den att vi inte kan tänka rätt om vi inte tänker fritt.

Professor *Thure Stenström* i Universitetets bildvärld (Uppsala 1995):

Helt uteslutet är det inte, att Thorild i sin tur kan ha lånat satsen från någon av de antika eller franska författare, som han så gärna läste och citerade.

Thorild förkastade nu den franska revolutionens idéer och inte minst Rousseaus frihetsförkunnelse. Enligt Thorild, som var påverkad av Spinoza men också av en engelsk empirist som John Locke och den tyske nyromantikern Herder, tänker "den vise" omedelbart det rätta, genom intuition, känsla och sinneserfarenhet. Däremot behöver han knappast "tänka" i modern mening, till Kants förnuftsfilosofi ställde sig Thorild skeptisk. Geniet hittar alltså intuitivt vägen till tillvarons innersta, till vad Thorild kallade "tingens eviga proportioner", något som aldrig är den stora massan förunnat. "Vad tröst är för mig en Pluralitet när de Meste ju veta minst".

När .. Sahlin... hundra år senare invigde det nya universitetshuset år 1887, lade han in en helt annan betydelse i devisen. Enligt honom borde studenterna i Uppsala skolas till dugliga ämbetsmän genom flitigt studium av Christopher Jacob Boströms skrifter. Därmed hade de utsikter att nå fram till det sant förnuftsensliga, dvs. Platons definition av det sanna, det goda och det sköna. Här var frågan om rationalism, till skillnad från vad som var fallet hos förromantikern Thorild. Samtidigt var Sahlins

underförstådda syfte med all säkerhet att ge en släng åt verdandister och andra upprorsandar, som ömmade mer för friheten än för det rätta.

I senare tid har Thorilds devis ofta utlöst diskussion och inte sällan kritik. Men alltfört kan Uppsala vara tummelplatsen för ett allvarligt sanningsökande, där det ter sig som en lockande och hög uppgift att nå fram till principerna för ett rätt tänkande. Att detta sanningsökande måste ske i tankefrihetens hägn, är en självklarhet. Inte ens Thorild förnekade ju, att det är stort att tänka fritt. (s 312)

Kjeld Møllgård (avgående rektor vid Köpenhamns universitet 2002):

Om han fick lämna en inskrift på Köpenhamns universitet efter sig vid sin avgång, blev det: "At tænke ret er stort, men at tænke frit er større." (citerat efter Lunds Univ. Meddelar 2002:11)

Horizon 2003 (Universitetets internationella tidskrift):

This maxim has long been a source of both amusement and outrage.... Is there any way to interpret the saying so it makes sense to us today? While free thought is the very breath of any university – and a basic precondition for thinking "right" – excessive relativism would be self-defeating. The ultimate purpose of thinking critically and questioning long-held assumptions must be to approach truth. In this way thinking correctly can be a great thing." (s 27)

Google gav 861 träffar på "Tänka fritt", 647 på "att tänka fritt" och 16 på hela citatet.

Studenttidningen ERGO har publicerat flera kommentarer och artiklar om devisen. (De första nedan återgivna efter Sven Hamrell: "Ergos intåg i femtioalet" i "ERGO 40. Speglingar av uppsaliensisk studentdebatt under 40 år". Red: Timo Kärnekull, Uppsala 1964, s 84-106.)

Ergo 1952:1: Red. kritiserade den nya religionsfrihetslagen och hävdade att auladevisen skulle ha stått som motto för den nya lagen.

I senare nummer samma år föreslog *Hans G. Boman* att man skulle måla över devisen medan *Erik Lönnroth* tyckte att den skulle stå kvar som ett varnande exempel på akademisk trångsynthet. Men *Ingemar Hedenius* bekände att han "inte utan samvetsbetänkligheter" trivts med den under hela sin tid i Uppsala:

Först och främst är den ju absolut originell som aulaöverskrift betraktad och samtidigt så genuint uppsaliensisk. Själv kan jag knappast se den utan att erfara en inre munterhet, en hemlig stimulans för min verksamhet. Och mycket skämt har dessa besynnerliga ord givit upphov till, alltifrån den gamla spexkupletten från 80-

talet:

Att tänka fritt är stort
 men tänka rätt är större
 - vad är det nu för skit
 du skrivit har på dörre?
 Sahlin, Sahlin,
 man tänker så gott man kan osv.

alltintill de kommentarer som terminens utländska gästföreläsare kan tänkas göra i sitt inre, när man översätter Thorild för dem. Det fina med inskriptionen är att den sannolikt oavbrutet motverkar sitt eget ändamål.

Ergo 1992:10: *Martin Larsson* "Varför säger folk saker?"

Enligt Pelle Holms Bevingade ord betyder "tänka rätt" att tänka logiskt följdriktigt. Det handlar snarare om att tänka på rätt sätt än om att rätta sig efter vissa ideologiska mallar. Detta i kontrast till att tänka fritt, som hade ett mer oordnat och vildvuxet drag över sig.

Per Dahl, idéhistoriker i Uppsala, påminner om att Thorilds ord sattes på pränt före liberalismens genombrott. Då kunde frihet fortfarande uppfattas som synonymt med fredlöshet, ett sorts primitivt naturtillstånd där allas krig mot alla råder. "Tänka rätt" avsåg att söka vissa eviga principer som sedan samhällsbygget kan rättas efter. Det låter auktoritärt för oss, men för idealisten Thorild förknippades det med att söka verklighetens harmoniska sammanhang,

Det är oklart exakt hur orden tolkades av den kommitté som lät mejsla in dem, men just under de här åren rasade en debatt i Uppsala mellan liberala fritänkare och konservativa akademiker, och till en del var nog inskriptionen ett inlägg i den debatten, förklarar *Per Dahl*.

Med lite modifikationer kan kanske begreppet få en ny relevans? Sociologistudenten *Kerstin Jacobsson* hänvisar till den tyske filosofen Habermas, som sökt en metod att formulera fasta, allmängiltiga värden. Han säger inte någonting om hur sanningen skall se ut, han bara tillhandahåller verktyg för att komma fram till normativa ställningstaganden. Rädslan för tydliga ställningstaganden gör den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen i mångt och mycket ointressant. Vi behöver hitta sanningar utanför oss själva som gör den mänskliga tillvaron och samvaron mer dräglig och möjlig.

"Och därmed var vi tillbaka till Thorilds ursprungliga strävan", slutar artikeln (s 24).

Ergo 1994:1 Kårordföranden *Niclas Karlsson*: Lugn nykomling – snart klarnar det!

Auladevisen har förundrat och även förargat många. Men då har de inte förstått poängen, det är nämligen universitetets egen "smörgåsbordsstrategi": Du är här för att tillägna dig den akademiska och vetenskapliga begreppsapparaten, ett förhållningssätt och en teknik att inhämta kunskap. Lär dig först det, sedan kan du vända på steken och utropa: "tänka rätt är stort, men tänka fritt är större"!

Ergo 2000:4 *Red*: "Om denna devis tycker Ergo som så många andra usch och fy och inbjuder därför nu er läsare att komma på ett nytt motto – som bättre passar ett lärosäte med ideologisk hemvist på den här sidan Benito Mussolini. (Här följer ett sammandrag av vad Thure Stenström skrivit om devisen.) Ergo uppmanar er nu att ge högaktningfullt fan i både Carl Yngve Sahlin och "det rätta" och i stället tänka till själva. Ni får skriva hur rätt eller fel ni vill."

2000:5: Påminnelse om tävlingen att ersätta det "psuedofascistiska eländet" ovanför auladörren.

2000:6: Mottotävlingen avgjord. Fredrik G Roule belönas för sitt bidrag "HVAD ÄR VÄRST – OKUNNIGHET ELLER LIKGILTIGHET? HVEM HVET? HVEM BRYR SIG? Etc

Bertil Roslin, prof. och kansler för Åbo Akademi citerade mottot och fortsatte: "Jag skulle gärna svänga på *rätt* och *fritt*. Men det finns många andra möjligheter. Ett alternativ vore: *Att tänka snabbt är stort, att tänka efter är större*. Pröva gärna själv. Det väsentliga är att minnas att det akademiska livet bygger på många oförytterliga värden." (Roslin, Bertil: *Tillväxt, förändring och osäkerhet. Ett halvt sekel i universitetsvärlden*. Åbo 2005, s 122).

Exkurs om universitetets sigill:

En parallell begreppsanalys har gjorts av devisen i universitetets sigill: *Gratiae Veritas Naturae*. Det ritades av *Johan Bure* 1601. Teologiprofessorn Hjalmar Lindroth höll promotionsföreläsning 1960 om den (senare tryckt i "Filosofiska och teologiska essayer, Uppsala 1965).

Det har översatts med: "Nådens sanning är naturens" eller "Nådens och naturens sanning är

en och densamma". En tredje variant: "Samma sanning råder inom nådens och naturens riken". Han nämner, att universitetets rektor, professor Åke Holmbäck uttryckt tvekan om själva devisen härrör från Bure (i Inbjudningsskriften till rektorsskiftet 1955).

Lindroth fortsätter: Tänkespråket räknar med två källor för sanningen. Men hur är förhållandet mellan dem? Devisen sammanfattar århundradens teologiska debatt om "de två sanningarna". De kan ses som två koncentriska cirklar, olika stora. Genom tiderna har man tolkat olika vilken cirkel som ligger inom den större.

Bure var fostrad i en teologi som präglades av *Thomas ab Aquino*. Denne ansåg att naturens från filosofien och skapelsen hämtade ljus flyta samman med nådens ljus. Han i sin tur påverkades av *Augustinus*, som influerats av gammalalexandrinsk teologi från 200-talet. Av Augustinus påverkades också *Anselm av Canterbury*.

Den första svenska teologiprofessorn *Ericus Olai* knöt hösten 1477 an till "denna väldiga tradition". Han hade en riktig känsla för att själva vetenskapligheten inte ligger i omfattandet av vissa åsikter om saker och ting utan i metoden och förfaringssättet. Både tron och filosofin grundar sig på obevisbara grundaxiom som har en inneboende evidens.

Men Luther sopade undan de argument, som Ericus Olai stött sig på. "Skriften allena" var hans utgångspunkt. Somliga har hävdad, att även Luther ställde förnuftets ljus vid sidan av nådens. Men så är det inte. Han såg att nådens sanning inom sig rymmer den trängre naturens sanning och förnuftets ljus.

I denna reformatoriska grundsyn äger vi den idéhistoriska bakgrunden till förståelsen av devisen i sigillet. En sådan syn på sanningsfrågan kännetecknar 1600-talet, *ortodoxiens* århundrade. Med 1700-talet inträder en förändring. Under *upplysningen* ansåg man att naturens sanning är den vidare cirkeln i vilken ryms även nådens sanning. Då blev det naturliga förnuftet också gärna en kritisk princip: blott så mycket kunde godtas av uppenbarelsen och Skriftens utsagor, som stod i överensstämmelse med det naturliga och förnuftsmässiga tänkandet. Inom den vidare cirkeln krympte den trängre och mindre cirkeln mer och mer.

1800-talets *liberala teologi* tog arv av upplysningen. Debatten med senare teologisk forskning som tar avstånd från liberalteologin kan sammanfattas i frågan vilken av de båda i devisen ingående principerna, "*gratiae veritas*" eller "*veritas naturae*" som skall ha avgörande vitsord.

Från allmän vetenskaplig synpunkt torde dagens situation kunna karakteriseras med att den inre cirkeln nu krympt samman till gränsen av ett nollvärde. Det synes i dagens vetenskapliga läge icke finns någon möjlighet att på vetenskapliga former

bringa vad de gamle kallade *gratiae veritas*.

Lindroth slutar med en tanke som liknar temat i C. Y. Sahlins tal vid universitetshusets invigning: Devisen kan fortfarande föranleda och mana forskaren att mitt under allt intensivt detaljarbete ständigt hålla den inom alla forskningsgrenar högst nödvändiga frågan levande vad vetenskaplig sanning, ja, vad själva vetenskapligheten i strikt och sträng mening innebär.

Lindroth menade visserligen med "vetenskaplighet" motsatsen till vad Sahlin menade. Men spänningen i deviserna i sigillet och ovanför aulaporten är snarlik. Båda har utformats som ställningstagande i en fundamental debatt om universitetets uppgift.

Slutknorr

När jag står i begrepp att avsluta detta opus stöter jag på ett kanske tänkvärt citat från *Oswald Spengler* (1880-1936): "Fordom vågade man inte tänka fritt; nu vågar man det men kan det inte längre. Man vill nu blott tänka vad man bör vilja tänka."